

Dr hab. Krystyna Leśniak-Moczuk, prof. UR
Instytut Socjologii. Wydział Socjologiczno-Historyczny
Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja pracy doktorskiej mgr Magdaleny Szpyt pt.: „Przemiany wsi w latach 1990-2014. Studium socjologiczne na przykładzie gmin wiejskich powiatów kolbuszowskiego i mieleckiego”, napisanej na Wydziale Socjologiczno-Historycznym w Uniwersytecie Rzeszowskim, pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Mariana Malikowskiego, w dyscyplinie - socjologia.

Przedmiotem recenzji jest szczegółowa ocena tego, czy rozprawa spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U z 2003 r. nr 65, poz.595; z późn. zm.). Wymogiem formalnym art. 13 Ustawy jest to, aby rozprawa doktorska stanowiła oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a jednocześnie wykazywała ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w zakresie danej dyscypliny naukowej, prowadzącej do umiejętności prowadzenia pracy naukowej. Recenzja obejmuje następujące zagadnienia:

1. Wprowadzenie do tematyki pracy.
2. Prezentacja formalnej struktury pracy.
3. Omówienie i ocena problematyki badawczej.
4. Krytyczne omówienie układu i zawartości merytorycznej pracy.
5. Charakterystyka pracy od strony formalnej.
6. Ocena pracy zgodnie z wymogami art. 13 Ustawy, jako oryginalnego rozwiązania naukowego.
7. Uwagi krytyczne i kwestie dyskusyjne.
8. Wnioski końcowe.

Wprowadzenie do tematyki pracy

Współczesne oblicze polskiej wsi jest kształtowane przez nakładanie się procesów zachodzących w skali globalnej, w organizacjach ponadnarodowych, w granicach państw, na poziomie regionów i w środowiskach lokalnych. Efektem tych zdywersyfikowanych wpływów jest wielofunkcyjność obszarów wiejskich, urbanizacja przestrzeni wiejskich, przemiana struktury społecznej wsi. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest strategią rozwoju lokalnego polegającą na różnicowaniu ekonomiki wsi poprzez wprowadzanie nowych dziedzin gospodarowania i rozwój funkcji pozarolniczych. Urbanizacja wsi prowadzi do

osiągania poziomu cywilizacyjnego i kulturowego nieodbiegającego od stanu w miastach. Powiększająca się skala, tempo, intensywność i zasięg urbanizacji wsi spowoduje powstanie nowych form przestrzennych, stylu życia i zachowań. Wyraża się to w procesach urbanizacji wsi w znaczeniu społecznym, urbanizacji zawodowej, urbanizacji funkcjonalnej, urbanizacji kulturowej i urbanizacji organicznej. Dywersyfikacja struktury zawodowej ludności wiejskiej wpływa na ugruntowywanie się potrzeby podwyższania jakości zasobów siły roboczej poprzez inwestowanie w kształcenie. Najwięcej zmian w środowisku wiejskim dokonuje się w obszarze ekonomicznym, infrastrukturalnym, urbanistycznym, demograficznym i społeczno-kulturowym, a mniej w mentalnościowym. Społeczeństwo wiejskie będące od zarania istnienia w tyglu ciągłych społeczno-gospodarczych przemian nie stanowi jednolitej masy, lecz jest złożone z grup zwolenników i przeciwników zachodzących zmian. Przyczyną dezintegracji społecznej są czynniki zewnętrzne wynikające z kontaktu mieszkańców wsi ze światem zewnętrznym oraz różnicowania się postaw wewnątrz społeczności lokalnej. Proces zmian społecznych ma też związek ze zmianą pokoleniową, ponieważ to młode pokolenie pragnie nowych doświadczeń jest nośnikiem nowych wartości i wchodzi w kontakt ze światem zewnętrznym.

W zarysowanym pokrótce kontekście przemian wsi jawi się tematyka przedkładanej dysertacji. Autorka podjęła się przeprowadzenia autorskich badań tych zmian zachodzących w skali lokalnej, obierając za przykład wybrane gminy z dwóch powiatów na Podkarpaciu.

Prezentacja formalnej struktury pracy

Recenzowana praca składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów, zakończenia, aneksu, bibliografii i kwestionariuszy czterech narzędzi badawczych. W jej strukturze wyodrębnić można trzy części teoretyczną, metodologiczną i empiryczną.

Pierwszy rozdział o charakterze teoretycznym przedstawia koncepcje i teorie socjologiczne dotyczące rozwoju lokalnego. Autorka zamieściła w nim zagadnienia odnoszące się do zmiany społecznej, rozwoju społecznego, globalizacji, społeczności lokalnej, rozwoju zrównoważonego.

Rozdział drugi jest umocowany w realiach przemian zachodzących na polskiej wsi od początków transformacji systemowej w skali krajowej, regionalnej i lokalnej pod wpływem uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych.

Rozdział trzeci, metodologiczny opisuje cel badań, pytania badawcze i hipotezy, zmienne i wskaźniki, a także metody, procedury, narzędzia i techniki badań własnych wykorzystanych w dysertacji. Dokonano prezentacji źródeł wywołanych i zastanych oraz sposobu doboru badanej zbiorowości.

W rozdziale czwartym zawarto charakterystykę poddanych badaniu gmin wiejskich w powiatach kolbuszowskim i mieleckim na podstawie źródeł zastanych oraz podano wskaźniki zrównoważonego rozwoju zakresie ładu społecznego, gospodarczego, instytucjonalno-politycznego i środowiskowego w skali Polski, województwa podkarpackiego oraz powiatów mieleckiego i kolbuszowskiego.

Trzy kolejne rozdziały są efektem badań empirycznych przeprowadzonych przez autorkę. Przedmiotem rozdziału piątego jest ocena przez władze lokalne (wójtów i radnych gmin) osiągnięć i barier rozwoju gmin z zakresie gospodarki, warunków bytowych mieszkańców, przemian politycznych, problemów społecznych, kultury i mentalności. W rozdziale szóstym zamieszczono wyniki badań dotyczących postaw mieszkańców wsi wobec obserwowanych przez nich zmian w swoim środowisku. Analizie poddano ich opinie o przemianach na wsi po 1989 r., interakcje społeczne, aktywność polityczną, tradycjonalizm oraz strategie adaptacyjne wybranych grup społecznych: rolników, przedsiębiorców, migrantów i bezrobotnych. Rozdział siódmy zawiera wypowiedzi badanych uczniów szkół gimnazjalnych na temat swoich szans na rozwój i aspiracji edukacyjno-zawodowych.

Praca uzupełniona jest bogatą wizualizacją analizowanych przemian w wiejskim środowisku.

Omówienie i ocena problematyki badawczej

Celem pracy było dokonanie analizy procesów przemian w wybranych społecznościach wiejskich za okres ćwierczwiecza od rozpoczęcia transformacji ustrojowej, ze wskazaniem uwarunkowań tych przemian i czynników zrównoważonego rozwoju. Tak sformułowany cel (str. 81) różni się od sformułowania celu pracy we wstępie na stronie 7. Nie dokonano uzasadnienia wyboru celu pracy. Określono zakres czasowy i przedmiotowy badań.

W części metodologicznej nie sformułowano problemu badawczego ukazującego stan niewiedzy w wybranych przedmiocie badań, należącym do subdyscypliny socjologia wsi. Autorka postawiła pytanie badawcze, do którego ułożyła szereg pytań szczegółowych. Zostały one pogrupowane według odniesienia do badanych trzech populacji: samorzady, mieszkańcy, młodzież.

Uwagi można mieć do liczebności, możliwości weryfikacji i stopnia szczegółowości sformułowanych hipotez badawczych. Po pierwsze brak jest konsekwencji w ich nazewnictwie. Na str. 82 podana jest jedna hipoteza ogólna, zaś w główce tabeli nr 5. „Problemy badawcze i hipotezy przyjęte w badaniach własnych” widnieje zapis „szczegółowe hipotezy badawcze”. W tekście natomiast do tej samej hipotezy uznanej w tabeli za szczegółową używa określenia

hipoteza i ogólna (patrz str. 82-82 i 281). Pojawia się także sformułowanie hipoteza pomocnicza (str. 278). Po wtóre przyjęto zasadę, że odpowiedzią na każde pytanie badawcze jest przyjęta hipoteza. Dla wyjaśnienia szczegółowych pytań badawczych odnoszących się do populacji samorządowców postawiono cztery pytania i sformułowano cztery hipotezy, dla populacji mieszkańców odpowiednio 3 pytania i trzy hipotezy. Natomiast w przypadku populacji młodzieży do dwóch pytań badawczych wskazano po siedem pytań szczegółowych. Postępując konsekwentnie autorka sformułowala 16 hipotez badawczych odnoszących się do 16 pytań badawczych postawionych dla populacji młodzieży. W analizie wyników badań przeprowadzonych na tej populacji, zamieszczonej w rozdziale siódmym, przytaczane są inne sformułowania pytań badawczych i hipotez badawczych aniżeli w rozdziale trzecim (str. 83). Następującego pytania badawczego „Czy uczniowie sami widzą siebie w roli rolnika w przyszłości?” i hipotezy badawczej „Założono, że tak jak uczniowie nie dostrzegają w rolnictwie wiodącego kierunku na przyszłość dla podkarpackiej wsi, tak też zdecydowana mniejszość będzie siebie widziała w roli rolnika” brak jest w tabelarycznym zestawieniu pytań i hipotez badawczych. Podobnie brak w tym zestawieniu następującej hipotezy: „Młodzi uciekają od zawodu rolnika, gdyż nie widzą perspektyw na utrzymanie swojego gospodarstwa rolnego”. Na zakończenie podrozdziału 7.6. widnieje zapis: „Ostatnia hipoteza nie potwierdziła się do końca, gdyż wiodącą rolę w odchodzeniu od rolnictwa odgrywają powody o charakterze emocjonalnym, a nie poznawczym”. Nie określono dokładnie o którą hipotezę chodzi, a argumentacja podana jako powód negatywnej jej weryfikacji nie pokrywa się z treścią hipotezy zamieszczonej na str. 293. W typologii utworzonej do kafeterii wypowiedzi pytania otwartego (nr 17 str. 340) „Czy sam w przyszłości chciałbyś być rolnikiem? (uzasadnij swoją wypowiedź) w ramach motywów poznawczych (główny powód niechęci do zawodu rolnika tkwi w naturze i uwarunkowaniach zawodu) podano jeden przykład - ciężka praca. W hipotezie natomiast założono, że powodem niechęci do rolnictwa jest brak perspektyw na utrzymanie swojego gospodarstwa rolnego. Na tym przykładzie widać brak precyzji w analizie wyników badań.

Inny przykład niedociągnięć metodologicznych to brak weryfikacji hipotezy badawczej o treści „Badani uważają, że najlepiej jest mieszkać na wsi i pracować w mieście” podanej w tabeli jako hipoteza odpowiadająca na pytanie 8.5. „Jakie miejsce pracy i zamieszkania badani uważają za najkorzystniejsze” (str. 83). W analizie przytaczane są dane z ankiet argumentujące chęć zamieszkania na wsi przez młodzież. Brak także weryfikacji hipotezy do pyt. 9.4. „Większość gimnazjalistów już dziś obawia się wejścia na rynek pracy”. Z kolei hipoteza będąca odpowiedzią na pytanie 8.4 mająca w tabeli brzmienie „Badane gminy według uczniów utrzymują dotychczasowe kierunki rozwoju” a w treści ma dodany ciąg dalszy: „... Ze względu

na promocję trendów zrównoważonego rozwoju należy się również spodziewać, że zostanie dowartościowane rolnictwo ekologiczne jako kierunek rozwoju wsi” (str. 279). Hipoteza do pyt. 8.6. ma w tabeli zapis: „Życie na wsi w przeważającej mierze nadal kojarzy się z rolnictwem”, a w treści: dodano do niej ... i w większości przypadków są to skojarzenia neutralne (str. 276).

Hipoteza jako odpowiedź na pytanie 9.1. w tabeli brzmi „Do najważniejszych wartości należą te, które zapewniają realizację zainteresowań i stabilną sytuację życiową (ciekawa, dobrze płatna praca, kariera, spokojne życie bez kłopotów)” a w treści ma inne brzmienie: ”Do trzech najważniejszych wartości należą te, które zapewniają stabilną sytuację życiową (praca, kariera, wiedza)” (str. 282).

Bezpośrednio po sformułowaniu celu pracy wskazano monografię problemową jako metodę realizacji podanego celu. Do wskazania monografii problemowej jako metody powrócono w rozdziale 3.4. „Przyjęte metody, narzędzia, procedury i techniki badań”. Nie wyjaśniono przydatności tej metody do realizacji celu niniejszej pracy. Nie przywołano i w tym miejscu dorobku polskiej socjologii wsi w zakresie monografii wsi. Wspomniano jedynie nazwisko Krystyny Dudy-Dziewierz sugerując w zdaniu „... czego dowodzą najlepsze przykłady polskich studiów monograficznych”, że istnieją także inne monografie wsi. Pominięty więc klasyczne monografie Dyzmy Gałaja, Franciszka Bujaka, Franciszka Mleczki, Marii Biernackiej.

Przygotowana i wykorzystana metodologia badań własnych jest poprawna. Słusznie sięgnięto do kilku technik badań, dopasowując je do zróżnicowanych populacji. W pr. 3.5. podano, że uzyskano 274 ankiety od uczniów, spośród których odrzucono 12. W tabelach analizujących wyniki tych ankiet pojawiają się różne liczby 260 (str. 273, 280, 284), 261 (str. 275, 291), 249 (str. 277), 259 (str. 285).

Opracowana konceptualizacja determinuje część empiryczną, w której autorka analizuje dane zastane oraz prezentuje wyniki badań, przeprowadzone na populacji władz lokalnych, mieszkańców wsi i młodzieży gimnazjalnej.

Krytyczne omówienie układu i zawartości merytorycznej pracy

O ile układ rozdziałów jest poprawny i przejrzysty, to można doszukać się pewnych niedociągnięć w strukturze podrozdziałów.

W metodologicznym rozdziale 3 brak podrozdziału charakteryzującego badane populacje. Niepełna charakterystyka populacji wójtów zakamuflowana jest w pr. 5.1. „Wójtowie o rozwoju gmin”, a populacji radnych w pr. 5.2. „Rozwój wsi i jego uwarunkowania w opinii radnych”. Charakterystyka populacji mieszkańców zawarta jest w części empirycznej pr. 6.1., a struktura próby badawczej uczniów w pr. 7.1.

W rozdziale 5 w podrozdziale 5.1. zawierającym merytoryczną analizę wyników wywiadów przeprowadzanych z wójtami wyróżniono problemy gospodarcze, zróżnicowanie materialne wśród mieszkańców, przemiany polityczne, problemy społeczne, kultura i mentalność, natomiast w pr. 5.2. analizując wyniki wywiadów z radnymi przyjęto kryterium terytorialne a nie merytoryczne.

Niepotrzebne jest zawieszanie krótkich fragmentów tekstu pod tytułami rozdziałów przed podaniem tytułu podrozdziału.

W podrozdziale teoretycznym 1.1.1. brak wyjaśnienia pojęcia zmiany społecznej pomimo zapowiedzi w tytule: „Zmiana i rozwój społeczny”.

W hipotezie głównej zawarto stwierdzenie, że przemiany w badanych gminach są uwarunkowane globalnie i lokalnie. Na temat globalizmu i lokalizmu napisano dość dużo w dwóch pierwszych rozdziałach teoretycznym i praktycznym odnoszącym się do wsi polskiej, natomiast nie postawiono pytań w tej sprawie w autorskich badaniach i w związku z tym nie odniesiono się do tego zagadnienia w analizie i podsumowaniu.

W celu pracy zostało wskazane zbadanie czynników, które decydują o akceptacji lub wypaczeniu idei zrównoważonego rozwoju. W rozdziałach analizujących dane empiryczne z badań autorskich brak jest podrozdziału odnoszącego się tej kwestii, a w kwestionariuszach narzędzi badawczych skierowanych do wójtów, mieszkańców i uczniów brak jest pytań z tego zakresu. Jedynie w kwestionariuszu wywiadu fokusowego kierowanego do radnych zamieszczono dwa pytania z tej tematyki. Nie wyczerpują one jednak postawionej kwestii w celu pracy, bowiem autorka pyta o zrozumienie koncepcji zrównoważonego rozwoju, adekwatność tej koncepcji do kierunków rozwojowych podkarpackiej wsi i opinię radnych o przyjmowaniu badanej koncepcji przez mieszkańców wsi. A w kwestionariuszu ankiety do uczniów, w kafeterii do pytania 18 wymieniono rolnictwo ekologiczne jako rolnictwo chroniące przyrodę. W części teoretycznej jedynie na trzech stronach zamieszczono podrozdział „Rozwój zrównoważony – nowy paradygmat?”. Natomiast brak jest odniesienia tej tematyki w rozdziale 2 opisującym na podstawie literatury uwarunkowania rozwoju polskiej wsi. Co prawda pierwszy podrozdział trzeciego rozdziału zawiera wskaźniki zrównoważonego rozwoju w skali krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Brak jest jednak analizy porównawczej

tych wskaźników. Nigdzie w pracy nie ma odpowiedzi na podniesione w celu pracy zagadnienie, czy przeważają czynniki akceptujące, czy wypaczające ideę zrównoważonego rozwoju w badanych gminach.

Charakterystyka pracy od strony formalnej

Tytuł pracy sformułowany trafnie i zwięźle zawiera elementy identyfikujące problematykę poruszaną w treści.

Praca jest napisana poprawnym językiem, nie zawiera rażących błędów stylistycznych, ortograficznych i interpunkcyjnych. Staranie opracowano przypisy i bibliografię. Pojawiają się jedynie nieliczne niezręczności językowe: „międzyczasie” (str. 93), „... celem podjęcia badań jest analiza badanych gmin...” (str. 81), czy inne błędy np.: „Założono, że Młodzi...” (str. 275), ...utworzono Stowarzyszenie Rozwoju Gminy Cmolas w jednej z badanych gmin (str. 301) lub powtórzenia (str. 299 i 302) dotyczące prymatu potrzeb przyrody nad potrzebami człowieka w opinii radnych i wójtów. Zdarzają się niedokładności (str. 302) brak nazwy spółdzielni, w zakończeniu po trzech stronach podsumowań powrót do informacji o weryfikacji pierwszej hipotezy.

Brak podania źródeł po tabelami. Co prawda tabele są autorskie, a zawarte w nich dane pochodzą z badań własnych, ale dla porządku powinno to zostać zapisywane.

W bibliografii podano jedynie 9 pozycji wydanych w 2013 r. i następnych, a praca złożona została w 2016 r. Mała liczba publikacji w j. angielskim (10 pozycji) nie podlega krytyce ponieważ tematyka pracy osadzona z skali lokalnej nie wymaga sięgania po zagraniczną literaturę, a zagadnienia teoretyczne podnoszone w pracy są w dostatecznym stopniu opracowane w j. polskim lub przetłumaczone na j. polski.

Ocena pracy zgodnie z wymogami art. 13 Ustawy, jako oryginalnego rozwiązania naukowego

Na pozytywne podkreślenie zasługuje rozległa tematyka badawcza, zakładająca podejście holistyczne podjęte przez doktorantkę w trakcie realizacji terenowych badań empirycznych na wybranym obszarze. Co prawda tematyka przemian wiejskich w okresie transformacji systemowej jest częstym przedmiotem dociekań naukowych, ale egzemplifikacja badań w gminach dobranych według przyjętego przez autorkę kryterium typologicznego stanowi studium porównawcze zdywersyfikowanych strategii rozwojowych wsi. Ponadto podkarpacka wieś nie jest zbyt częstym przedmiotem systemowych badań o charakterze socjologicznym, a ze względu na unikalną, w porównaniu do innych regionów w kraju,

strukturę agrarną i różnorodność strategii adaptacyjnych ludności wiejskiej może stanowić punkt odniesienia. Uzyskane wyniki przedsięwzięć badawczych mają duże znaczenie diagnostyczne i prakseologiczne.

W części empirycznej autorka zadała sobie dużo trudu, aby określić uwarunkowania i skutki przemian w opiniach decydentów samorządowych (wójtowie, radni), mieszkańców wsi i młodzieży szkolnej.

Należy jednak wskazać, że autorka dysertacji nie stworzyła wyraźnie sformułowanych wniosków i postulatów wynikających z bogatego materiału empirycznego.

Uwagi krytyczne i kwestie dyskusyjne

Należy wskazać, że praca jest zbiorem analiz wybranych procesów zmiany społecznej dokonującej się w wiejskim środowisku lokalnym. Z jednej strony bardzo przejrzysta i jednoznaczna struktura pracy pozwala poznać szczegółowo poszczególne zagadnienia będące przedmiotem terenowych badań empirycznych, a z drugiej strony ta detalizacja problemów zaciera syntetyczny obraz tych przemian. Wyraźnie dostrzegalna jest asymetria między ilością treści poświęconej analizie odpowiedzi respondentów na pytania zawarte w narzędziach badawczych a treściami podsumowującymi wyniki analiz wraz z wyciągnięciem wniosków i formułowaniem diagnoz. Dwa rozdziały empiryczne napisane na podstawie materiałów zebranych w terenowych badaniach są bogate w faktografię, a ubogie w syntetyczne oceny i rekomendacje. Nie ma tych elementów również w zakończeniu.

Autorka nie określiła wkładu, jaki uzyskane wyniki badań własnych wnoszą do subdyscypliny socjologii wsi. Brak jest także powiązania analiz procesów przemian wsi w badanej skali lokalnej do przemian jakie dokonały się w badanym przedziale czasowym w innych częściach województwa podkarpackiego, bądź w całym województwie, czy w skali kraju. Nie ustosunkowano się również do zakresu spójności zanalizowanych przemian ze wspólną polityką rolną w krajach Unii Europejskiej.

Nie wskazano jakie działania należy podejmować, aby przeciwdziałać niekorzystnym zmianom w procesach rozwojowych wsi, jak również nie podano istniejących lub nowych instytucji społeczno-gospodarczych, w kompetencjach których znajdują się rozwiązania i procedury możliwe do realizacji, aby podtrzymywać korzystne trendy przemian lub zapobiegać niesprzyjającym czynnikom.

Wnioski końcowe

Mimo tych braków, niedociągnięć i błędów, zawartość niniejszej pracy po wczytaniu się w nader szczegółowe analizy wyników badań własnych znajduje się odpowiedź na większość postawionych w części metodologicznej pytań badawczych. Doktorantka w tym przypadku wykazała się dużą wrażliwością społeczną sprzyjającą egzemplifikacji czynników wpływających na przebieg procesów przemian współczesnej wsi, a jednocześnie potrafiła trafnie pokazać zróżnicowanie postulatów społecznych, problemów gospodarczych i społecznych, które dotyczą poszczególnych badanych gmin.

Podsumowując, można stwierdzić, że rozprawa doktorska mgr Magdaleny Szpyt, stanowi samodzielne rozwiązanie postawionego pytania badawczego, a także wskazuje na dostateczną ogólną wiedzę teoretyczną autorki w dyscyplinie socjologia z uwzględnieniem subdyscypliny socjologia wsi. Potwierdza także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wyczerpuje to wymagania określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U z 2003 r. nr 65, poz.595; z późn. zm.). W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie mgr do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

Rzeszów 19.03.2017.

.....
